

Բ Ե Ջ Մ Ե Ս Ի Պ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր

ԲՆԱԿԱՆ, ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՆԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆ

ԳԻՏԵԼԱԿԱՆ

Գ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 19.

1845

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 15.

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հիսուսայի համար Հիսուսային արշալոյս :

Հիսուսայի համար Հիսուսային արշալոյս ըստ լուսնի երկնքին զարմանալի երևոյթներէն մէկն է . ասիկայ մեր կիսագունտին վրայ՝ արեւմտեան հիւսիսային կողմը կ'երեւնայ սովորաբար . անոր համար է որ հիսուսայի ըստեր է . բայց որովհետեւ հարաւային բևեռին կողմն ալ կը տեսնուի, թէ որ հոն ալ դիտողներ ըլլային՝ երևուածին առնուն ալ կըրնայ փոխուիլ . ինչպէս որ ոմանք փոխելով ըսեր են՝ Բեռլինի լոյս : Դուստուր երևոյթը սկըսելէն առաջ սովորաբար մէգի նման բան մը կ'երեւնայ կէս կլոր ձևով՝ ու աղօտ լուսով հանդարտ օդի ժամանակ : Դոյսը առաջ քիչ մը մոխրագոյն կ'ըլլայ, ետքը կարմիր կամ մանուշակագոյն, երբեմն ալ բաց կապոյտ : Դրի բերան ան կէս կլորին վրայ համակեդրոն աղեղներ կ'երեւնան իրարմէ հեռու . ու վարէն դէպ'ի վեր լուսաւոր ճառագայթներ կ'ելլեն . ասոնք երբեմն այնչափ արագ կը վազեն որ կարծես թէ միակերպ փայլակ կ'ըլլայ ան կողմը : Եւ մըն ալ յանկարծ կը ձևաւորուի երևոյթը, կէս կլորը կը տարածուի, ամենէն բարձր կէտին

վրայ բոցէ պսակ մը կ'երեւնայ, ու դէպ'ի հոն կը շարժին բոլոր լոյսերը : Եւ կէ վերջը աստիճանաբար կը նուազի երևոյթը, լուսոյ ճառագայթներն ու ծածանմունքները կը քիչնան, բոլոր լոյսը դէպ'ի հիւսիս կը հաւաքուի, ու վերջը վերջը աներևոյթ կ'ըլլայ :

Եւ հիսուսայի աս զանազան երևոյթներս չունենար . աղեղը միշտ նոյն կերպով չերեւնար . երբեմն աս դիրքս չառած անյայտ կ'ըլլայ, երբեմն ալ աւելի կը մեծնայ ու դէպ'ի հարաւ կը տարածուի, ու լայնութիւնը նորէն կը սկսի մեծնալ : Վիչ անգամ կը պատահի որ ինչուան հորիզոն հասնի : Հիսուսայի շարժմանը արագութիւնը միակերպ չէ . երբեմն աղեղը քանի մը վայրկեանի մէջ կ'ընէ իր ընթացքը, երբեմն քանի մը ժամուան մէջ :

Հիսուսայի պատճառը քննելով՝ զանազան մեկնութիւններ տուած են բնագէտները : Հալլէյ՝ անունով երեւելի աստղաբաշխը աս կարծիքիս վրայ էր թէ հիսուսայի պատճառը մագնիսական ելեքտրականին հոսանքէն է, որ զարմանալի արագութիւն

երկրիս վրայէն կ'անցնին հիւսիսէն դէպ'ի հարաւ, ու իրենց ընթացքին ատենը կրնան լուսաւորուիլ, կամ երկրիս վրայի մարմինները լուսաւորել: Այլէր բնագէտը կարծեց թէ հիւսիսայգին նիւթն ալ գիսաւորներուն լուսաւորնիւթին հետնոյն է: Երան ըսաւ թէ աս երեւութիս պատճառն է երկրիս մթնոլորտին արեգական մթնոլորտին հետ խառնուիլը: Ապէր հարթեալ Պօղոս Ֆրիդի բնագէտները ամենէն առաջ հիւսիսայգը ելեքտրականութիւն մեկնեցին. վասն զի յայտնի է թէ աս հեղանիւթը դատարկուէ մէջնոյն լուսաւոր երեւոյթները կը ցուցնէ ինչ որ հիւսիսայգը. ուստի ըսին թէ ելեքտրական կայծերը մթնոլորտին բարձր տեղերը, ուր որ օդը շատ անօսը է, պէտք է որ աս երեւոյթս ցուցնեն: Եւ երկու բնագէտներուն կարծիքը ընդունեցան՝ քանի մը բան աւելցնելով՝ Քանթոն, Պեքքարիա, Վիլք, Ֆրանքլին ևն: Եւ դէպքէն 1740-ին դիտել էին ոմանք որ հիւսիսայգին երեւած ատենը կարգէ դուրս շարժում կ'ունենան մագնիսոտած ասեղները, ետքն ալ շատ փորձեր եղան աշխարհքիս զանազան կողմերը, որով իմացուեցաւ թէ հիւսիսայգը մագնիսոտած ասեղին վրայ մեծ ազդեցութիւն ունի, ոչ միայն ան տեղուանքը ուր որ կ'երևնայ, հապանաւ շատ հեռու տեղուանք: Իսկէս բնագէտը կ'ըսէ թէ հիւսիսայգին պատճառը ելեքտրական հեղանիւթն է, որ հասարակածէն դէպ'ի բեւեռները կը վազէ. և որովհետեւ ան կողմերը ջրածին կազ չկայ, ինքը կը խառնէ մէկտեղ հոն գտնուած անկենդան ու թթուածին կազերը. աս բաղադրութենէս հարկաւ կը գոյանայ բոլակային թթուութիւն, կամ բորակային կազ, և ասոր լոյսն է որ հիւսիսայգ կ'ըսուի: Եւ ինչ երեւոյթը բարեխառն գօտիներուն մէջ ալ չերևնալուն պատճառը աս է որ, կ'ըսէ, ան կողմերը ջրածին կազ չատ կայ. ուստի հոն հիւսիսայգին տեղը ելեքտրականութիւն

թենէն ջուր, կարկուտ, կայծակ ու փայլակ կ'ըլլայ:

Պիոյ բնախօսին կարծիքն է թէ հիւսիսայգին գոլորշիքներուն մեծ մասը հանքային ամենաբարակ մասնիկներ են, որ մագնիսական բեւեռին վրայ եղած հրաբուխներէն սաստիկ ուժով վեր կընետուին, ու ելեքտրական կայծերէն բռնկելով կը վառին:

Եւ յստափ զանազան մեկնութիւններէն որն ալ ըլլայ շիտակը, ստոյգը ան կ'երևնայ որ աս երեւութիս հաւանական պատճառը ելեքտրականութիւնն ըլլայ:

Եւ զաժ գիտողութիւններէն կ'իմանանք որ հիւսիսայգին ճառագայթները կամ սիւնակները երկրիս մագնիսականութեանը հետ կապակցութիւն ունին. վասն զի հիւսիսայգ եղած ժամանակը կողմնացուցին ասեղը կ'այլալի իր սովորական դիրքէն և ան հանդարտ կերպով կը շարժի ինչուան որ հիւսիսայգը բոլորովին անցնի:

Հիւսիսային բեւեռին մօտ եղող բնակիչները կ'ըսեն թէ շատ անգամ երբոր հիւսիսայգ կ'ըլլայ՝ հետը մէկտեղ այնպիսի ձայներ կամ չթրտոցներ կը լսուին որ ելեքտրական գործիքէն ելած կայծերուն ձայնին կը նմանին. բայց աս բանս ինչուան հիմա չեն կրցած ստուգել ան ճամբորդներն որ գնացեր են ան կողմերը հիւսիսայգը զննելու համար:

Ինչպէս որ վերն ալ ըսինք, հիւսիսայգը կողմնացուցին վրայ այլալուութիւն կը բերէ նաեւ ան տեղուանքը ուր որ ինքը չերևնար: Եւրպիոյ Փարիզի մէջ, ու Վուփֆեր Խազանի մէջ, հաւասար շարժումնք մը տեսան կողմնացուցին վրայ 1825-ին, նոյեմբերի 13-ին: Եւ ինչ ժամանակին մէջ մէկ հիւսիսայգ մըն ալ երեւցեր էր Վիովտիայի հիւսիսային կողմը, որ ոչ Փարիզէն կը տեսնուի եղեր և ոչ Խազանէն: Եւ յսպիսի նշաններէն յայտնի կ'երևնայ որ հիւսիսայգն ու մագնիսական երեւոյթները իրարու հետ կապակցութիւն ունին:

Հիւսիսային արշալոյս :

Հիւսիսայգը շատ կը պատահի հիւսիսային երկիրները : Ֆինլանտիայի արեւմտեան ծովեզերքը 1838^{ին}—39^{ին}, 206 օրուան մէջ 143 հիւսիսայգ տեսնուեր է, և նոյեմբերի 17^{էն} ինչուան յունուարի 25 շատ աւելի պատահեր է :

Հոս դրուած պատկերին մէջ հիւսիսայգի երեւութէն զատ քանի մը բալխիր՝ ալ կը տեսնուի : Ի՞նչ բալխիրներէն մեծին մէջ նստողը Վրափէլ Պրուք¹ անունով ճամբորդն է որ Լափոնիա կեցեր է բաւական ժամանակ, հիւսիսայգը շատ անգամ դիտեր է, ու ճամբորդութեանը պատմութիւն

նը գրելով՝ գրեին մէջ իր պատկերն ալ դրեր է : Եւ չպէս որ պատկերին մէջ կ'երևնայ, բալխիրին լծուածը եղջերու՝ է . աս կենդանին ան կողմերուն խիստ օգտակար ընտանի անասունն է : Տեղացիք ասոր մորթը կը հագնին, միսը կ'ուտեն, կաթէն պանիր կը շինեն, եղջիւրներէն այլեայլ դեղեր կը շինեն . ողջ ատենն ալ բեռ կրելու ու բալխիր քաշելու կը բանեցնեն :

Հիւսիսային արշալոյսին ստորագրութիւնը լմնցընենք Ռուսաց մէջ անուանի Իոմոնոսով բանաստեղծին ոտանաւորովը, որուն վերնագիրն է

¹ Գլշտ :

² De Capell Brooke.

¹ Կէյթ, «Էւէ» : Գլ. Renne. 1-րդ. Cervus Tarrandus.

ԵՐԵՎԱՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆ ԶՄԵ-
ԾՈՒԹԵՆԷՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ Ի ԴԵՊՍՄԵԾԻ
ՀՅՈՒՄՈՒՄԱՆ ԼՐԱԼՈՒՄՈՅ :

ՏԻՒ ԸԳԳԻՄՔԻՆ առնու քող սեաւ ,
Պատէ զվայրօք գիշեր մը թին ,
Ստուերն 'ի լերինս ել բազմեցաւ ,
'Նըշտէ 'ի մէնջ 'ի բաց գնացին .
Բայտն անդունդք աստեղօք լի ,
Չիք թիւ աստեղց , ոչ չափ երկնի :

Որպէս զաւանդ 'ի ծով սաստիկ ,
Կամ խուն կայծակն 'ի սառն յաւերժ ,
Կամ նուրբ փռն յուժգին մըրրիկ ,
Կամ հրոյ մատնեալ փետուր 'ի վրէժ ,
Այնպէս և ես յայտմ 'ի յանդունդ
Անհետ սուղիմ մրտօքս 'ի ցունդ :

Ասեն զգօնից առ մեզ չըրթունք .
Անդ հոյք անբաւք են աշխարհաց ,
Վառին անթիւք անդ արեգունք ,
Ազգք և աղինք , դարք պարայտ .
Անդ յառաւել փառս Անեղին
Անյեղափոխ է միշտ բնութիւն :

Այլ ուր , բնութիւն , օրէնք քոյին .
Ի՞նչ արշաղոյս 'ի մէջ գիշեր .
Մի անդ զաթոռ իւր արկ արփին ,
Մի հուր վառեն պաղեալ ծովեր :
Յըրտին ծածկեաց ահա զմեզ բոց ,
Ահա զգիշերն 'ի տիւ գարծոց :

Ո՛րոց սուր մրտաց նըշմար
Ի գիրս մըսի յաւէժ կարգաց ,
Որք դոյզն առեալ յիրաց պատճառ
Հասու բնութեան կայք օրինաց .
Ձեզ հետք յայտնին աստեղց մոլար ,
Օ՛ն ասացէք ինձ բան արդար :

Ուստի՛ պայծառ լոյսդ 'ի գիշեր ,
Անոր ուստի՛ ամբառնայ բոց .
Ձխարդ յերկրէ մինչ 'ի յեթեր
Վաղէ փայլակն առանց ամպոց .
Ձխարդ կապեալ սառամբ չոգի
Հուր բորբոքէ 'ի ձմերայնի : —

Անդ մաքառին սրգոյք և ջուր .
Կամ ցոլք յարփուոյն վերարձակին
Թափ ընդ թանձր օդ անցեալք յահուր .
Կամ յոյր լերանց կատարք վառին .
Կամ թէ ոչ ևս չընչէ զեփիւռ ,
Եւ ցայտք ալեաց են հարթ և գիւր . . .

Լի վարանք են պատասխանքդ
Ընդ գէպս ըզձեք պատեալ վայրաց .
Ո՞րք աշխարհիս իցեն սահմանք .
Ձմեռ քան զստեղս է անդր 'ի բաց .
Էից եզերք ձեզ անյայտք են .
Արդ քանի՛ մեծ է անմահ էն :

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Վանի ճը զարմանալի բռնաց լըայ գիտելի :

Ա. ՏԵՍԱԿ մը ջրային կոտեմ՝ կայ ,
որ ցատքը տեղով տեղէ տեղ կը փո-
խուի . վասն զի ճիւղերուն վերի ծայ-
րը մազի պէս թելեր կը բռնանին , որ
գետին կախուելով արմատ կը ձգեն ,
ու քիչ ատենէն տունկը իր հին ար-
մատին վրայէն ելելով՝ նոր ձգած
արմատներուն վրայ կը կենայ , և այս-
պէս կամաց կամաց տեղէ տեղ կը փո-
խուի : Եւ բոյսը Լնդղիւս կը գտնուի :

Բ. Բոյսեր կան որ ծովու վրայ
Ճամբորդութի կ'ընեն գաւառէ գա-
ւառ . ինչպէս հօկայաձև ըսուած
Թզենին՝ հիւսիսային երկիրներու աշ-
րերէն կ'ելլէ , ու ընդարձակ ովկիանոս
սին մէջ խեցեմորթներն ու տեսակ
տեսակ ձկները ետեւէն քաշելով Ճամ-
բայ կ'ընէ : Եւ բոյսը կը յոգնի՝ երկար
թել մը կը ձգէ ծովուն տակը , ու հոն
կենալով կը հանգչի քիչ մը . այսպէս
Եւրոպէական կ'ելլէ՝ կ'երթայ ինչուան
Լիւերիկա Վանատայի ծովեզերքը :

Գ. Պառպապ ծառը Լիւերիկէի ծովե-
զերքը կը գտնուի և աւազուտ ու չոր
անապատներ . տերեւը մատնաձև է
չորս հինգ մատնաչափ երկայնութիւն :
Եւ ինքն ու լայն ծաղիկ մը կը բա-
նայ , ետքը դոմոյ ձևով պտուղ մը
կուտայ : Եւ ծառին բարձրութիւնը
սովորաբար քսան ոտք է , իսկ լայնու-
թիւնը անհամեմատ ամենեւին , որ
ինչուան ութսուն ոտք կ'ըլլայ՝ բոլոր
ճիւղերուն բազմութեամբ ծած-
կուած . ամէն մէկ ճիւղը գրեթէ մէյ-
մէկ մեծամեծ ծառեր են , որ տերե-
ւներովը մէկտեղ դէպ 'ի գետին ծռե-
լով՝ անտառ մը կը ձևացնեն :

Դ. Հնդկաց Թզենին ալ զարմանա-
լի ծառերէն մէկը կրնայ սեպուիլ .
ասոր արմատը ոչ երբեք կը ծերանայ ,
և այնչափ կը մեծնայ ու կը լայննայ՝